

ÇORUM'UN BAZI KÖYLERİNDE ÜRETİLEN KIL DOKUMA ÖRNEKLERİ

Begül ÖZKOCA*

ÖZ

Kültürel mirasımızın görsel temelleri olan dokumalar; Anadolu'nun birçok il, ilçe ve köylerinde farklı renk, motif ve kullanım amacına yönelik değişik şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Yaşanılan yörede farklılıklar gösteren hammadde renklerde, motiflerde ve kullanım amacında belirleyici olan ana etkindir. Hayvancılığın gelişmiş olması dokumacılığın yapılma amacı için ayrı bir olumlu unsurdur. Hayvanların etinden sütünden yararlanıldığı kadar yün ve kılından da fayda sağlanmıştır. Renk ve motif bakımından zengin dokumaların yanında kıl dokumalar Anadolu'da azımsanmayacak kadar geniş bir yere sahiptir. Diğer dokuma türlerine göre daha sade, sınırlı renk alternatifi ve fonksiyonel olmaları bakımından değişkendir. Çorum ili genelinde yapılan alan araştırması sonucunda köylerde günümüzde yapımı devam etmemektedir. Fakat elde var olan kıl dokumalar hala kullanılmaktadır. Bu makalede, Çorum ilinin bazı köylerinde örneklerine ulaşılan kıl dokumalar renk, motif, hammadde ve kullanım amacı dikkate alınarak incelenmiştir. İncelenen 10 adet örnek de çoğunlukla kılın doğal rengi, zemini belirli aralıklarla bölen çubuk motifi, kenar temizleme tekniği olarak saç örgüsü ve saçak bırakma teknikleri uygulanmıştır. Kullanım amacı bakımından; azık ve pazar heybesi, torba, yer yaygısı, yufka mendili, sofraya bezi, iş önlüğü, çadır örtüsü ve hububat çuvalı olarak çeşitlidir.

Anahtar kelimeler: *Çorum, Köy, Kirkitli Dokuma, Kıl Dokuma.*

* Dr. Öğrt. Üyesi - Mustafa Kemal Üniversitesi/Güzel Sanatlar Fakültesi/Geleneksel El Sanatları Bölümü
e-posta: beglzkoca@gmail.com /ORCID: 0000-0003-1614-2305
Makale Türü: Araştırma Makalesi / DOI: <https://doi.org/10.34242/akmbaris.2019.123>
Makale Gönderim Tarihi: 24.04.2019 / Makale Kabul Tarihi: 14.06.2019

ABSTRACT

WEAVING SAMPLES IN SOME VILLAGES OF ÇORUM

Our weavings, which are the visual foundations of our cultural heritage, come in different forms in different cities, town and villages of Anatolia, in different colors, motif and usage. The raw material, which shows differences in the region, is the main factor that determines the colors, motif and usage. Being advanced in breeding is a separate positive element for the purpose of weaving. The hair of animals are benefited as well as their meat and milk. In addition to the color and motif rich weavings, bristle weaving have a large place in Anatolia. They are more modest than other types of weavings, and they are variable in terms of limited color alternative and being functional. According to the field survey conducted throughout Çorum, they are not made in the villages today. However, the existing hair weavings are still used. In this article, the hair weavings which have been reached in some of the villages of Çorum have been examined by taking into consideration the color, motif, raw material and usage. In the 10 samples that were examined, mostly the natural color of the hair, the bar motif dividing the floor periodically, the braiding and fringe technique as the edge cleaning technique were applied. They vary for usage as food and market bag, pouch, ground cloth, phyllo handkerchief, tablecloth, smock, tent cover and cereal sack.

Keywords: *Çorum, Village, Kirkitli Weaving, Kıl Weaving.*

1. GİRİŞ

Günlük yaşamda hayat şartları göz önünde bulundurularak kullanıma yönelik çok çeşitli dokuma türü üretilmiştir. İhtiyaçtan doğan gereksinimle çeşitlenen dokumalar; evde, çarşıda, pazarda, tarlada, camilerde, cem evlerinde, tekkelerde, türbelerde ve konargöçer hayatta hep kendilerine bir yer bulmuştur. Kullanım amacına göre görselliklerinde değişiklikler gösteren dokumalar hammadde yoğunlukla kıl ise; motif ve renk bakımından diğer örneklerle oranla daha sadedir.

Anadolu insanı uzun yıllar beslediği hayvanın sadece etinden ve sütünden faydalanmamıştır. Yetiştirdiği ve beslediği hayvanların kırkım zamanı geldiğinde kılını da faydaya dönüştürmüştür. Elde ettiği bu hammaddeden azık ve pazar heybesi, torba, yer yaygısı, yufka mendili, sofrası, iş önlüğü, çadır örtüsü ve hububat çuvalı gibi vb. çok çeşitli türde dokuma yapmıştır.

Kara Çadır: Çadır kelimesi Türkçeye “çat” kökünden gelen ve “dokumadan yapılmış taşınabilir mesken” anlamına gelen bir kelimedir.¹ Kara çadır elemanlarında ahşap malzeme azdır ve taşınması için bir deve yeterlidir.² Çadırın “çul” adını alan kıl örtüsü doğal renktedir.³ Çadırı oluşturan temel parça olan keçi kılından dokunmuş çadır örtüsü ve sitil, siyek ve bağlamada kullanılan kolonlar başlıca çadır dokumalarını oluşturmaktadır. Çadırın direkleri üzerine çekilen kıl dokumalar yaklaşık 2-3 m uzunlukta 50 cm ende dokunurlar her dokuma sonunda uç kısma saçak yapılıdır. En küçük çadırda 5 kanat yan yana dikilerek çadır örtüsü elde edilir.⁴

Çuval: Yün, pamuk, keten ipliğinden dokunmuş, geniş torbadır. Anadolu’da köylerde kilime benzer yünden dokunan çuvalar bulunmaktadır.⁵ Halk arasında çuval, “uşak” “dimi” gibi isimlerle anılır. İçlerine

1 Muhtar Kutlu, “Doğu Anadolu Göçer Topluluklarında Karaçadır”, *III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, Cilt V, Maddi Kültür, 1987, s.329.

2 Şerife Atlıhan, “Güney-Batı Anadolu’da Karacadır”, *Kültür-Sanat*, Sayı:15, Eylül, 1992, s.49.

3 Mustafa Güldal, “Antalya Yörükleri”, *Türk Etnografya Dergisi*, Sayı: XV, İstanbul, 1976, s.66.

4 Atlıhan, *a.g.e.*, s.50.

5 Mehmet Önder, “Antika ve Eski Eserler Kılavuzu”, *Türkiye İş Bankası Yayınları*, Ankara, 1995, s.56.

buğday, çavdar gibi tahıl türü bitkiler, un ve çeşitli günlük kullanım eşyalarının konulup taşınması veya saklanması için kullanılır. Yaptığı işe göre de “un çuvalı”, “yük çuvalı”, “asbab (elbise) çuvalı” gibi isimler alır. Çamaşır çuvalına genellikle “sırt çuvalı” denir.⁶ Kıl çuvallar tahıl, yiyecek kapları gibi eşyaların taşınmasında ve depolanmasında kullanılır. Atkı ve çözümleri kıldan oluşur, üzerinde süsleme bulundurmaz. Kıl çuvalların daha büyük tiplerine saman taşımada kullanılan “harrar” denilmektedir.⁷

Heybe: Genellikle kırsal bölgelerde, eşya taşıma amaçlı olarak kullanılmaktadır. Genellikle köylerde binek hayvanı üzerine atılarak veya omuzun iki yanından sarkıtılarak kullanılan iki gözlü torba olarak tanımlanmaktadır.⁸ Heybeler halkın en çok kullandığı dokumalardandır. İçerisinde yiyecek veya eşya taşınır ve binek hayvanları üzerine atılır.⁹ Heybeler kendi aralarında ekin ve omuz heybeleri ve azık torbaları olarak gruplanırlar. Ekin ve omuz heybeleri çift, azık torbaları tek gözlüdür.¹⁰

Çul: Halk arasında cicim, zili teknikleri ile dokunan ve çeşitli amaçlara hizmet eden dokumalara “çul” denilmektedir.¹¹

2. MATERYAL ve YÖNTEM

Bu çalışmada; 2017-2018 yılları arasında Çorum'a bağlı Osmancık ilçesi Başpınar ve Fındıcak köyleri, Dodurga ilçesi Ayva ve Yeniköy, Lâçin ilçesi Narlıköy'de yapılan alan araştırmasında elde edilen veriler kullanılmıştır. Elde edilen bilgiler doğrultusunda bu köylerde kıl dokumanın daha yoğun olduğu belirlenmiştir. Toplamda 93 adet örnek tespit edilmiştir. Birçoğu teknik, renk ve çeşit bakımından birbiri ile benzerlik gösterdiği için; Başpınar köyü çuval, yolluk, yer yaygısı, çadır örtüsü, Fındıcak köyü azık heybesi, Ayva köyü yer yaygısı, heybe, Yeniköy önlük, Narlıköy azık heybesi örnekleri seçilerek fotoğraflanmış ve teknik verileri (özellikleri) incelenmiştir. Köy halkının kullandığı kıl dokumalar türleri, dokuma teknikleri ve kullanım biçimleri gözlenmiştir. Araştırma kapsamında yer alan köylerde heybe, torba, yer yaygısı, yufka mendili, sofrası, iş önlüğü, çadır örtüsü ve çuval olmak üzere en çok karşılaşılan dokumalar olan örnekler tespit edilmiş ve gözlenebilir özellikleri kaydedilmiştir. Köylerin tespitinde Çorum Valiliği ve İl Özel İdaresinden destek alınmıştır.

Araştırmada karşılıklı görüşme yöntemi kullanılmış, genel ve ayrıntılı fotoğrafları çekilmiştir.

3. BULGULAR

Çorum ilinin içinden geçen Kızılırmak nehrinin ilin topraklarına ve hayvancılığına zenginlik kattığı bir gerçektir. Zengin otlak alanları, çeşitli bitki örtüsü, yaşam alanı genişliği ve daha birçok olumlu etken sayılabilir. İlin kuzeyinde yer alan Osmancık, Dodurga ve Lâçin ilçeleri diğer ilçelere göre iklim bakımından daha soğuk ve dağlıktır. Bu alanlarda günlük kullanım için üretilen dokumalar diğer yerlere nazaran daha sade ve ihtiyaca yönelik gelişmiştir. Üretilen bulgur, buğday ve pirinç gibi çeşitli hububatların uzun süren kış koşulların da taze saklanması için çuval türünde kıl dokumalar üretilmiştir. İç mekânda kış aylarında soğuğa engel olması amacı ile yer yaygısı olarak, dış mekânda hasat döneminde bakliyat kurutmak için zemin örtüsü türünde dokumalar da yapılmıştır.

6 Bekir Deniz, *Türk Dünyasında Halı ve Düz Dokuma Yaygıları*, A.K.M. Yayınları, Ankara, 2000, s.86.

7 Naci Eren, “Yörük Çuvalları”, *Türkiye'miz*, 6(18), 1976, s.27 - Hilmi Dulkadir, *İçel'de Son Yörükler Sarıkeçililer, İçel Valiliği Yayınları:3*, Mersin, 1997, s.83.

8 Ayhan Eliçin vd., *Kıl Keçilerinden Elde Edilen Üst-Alt Kolların Bazı Fiziksel Özellikleri ile Kullanım Şekilleri*, Ankara, 2000, s.37.

9 Deniz, a.g.e., s.85.

10 Günay Gerçek, “Eskişehir ve Civarı Cicim ve Sili Dokumacılığı”, *Türk Etnografya Dergisi*, S.XVII, 1982, s.40.

11 Fahrettin Kayıpınmaz ve Naciye Kayıpınmaz, “Isparta Çevresi Yörük Kilimleri”, *Türkiye'miz*, 23 (69), 1993, s.36.

Ayrıca pazarda ve tarlada kullanılmak üzere azık heybeleri örneklerinin de kullanıldığı tespit edilmiştir. Hayvanların sırtında ve tarlada tohum atmak için kullanımı oldukça pratik olan bu heybeler diğerlerine nazaran biraz daha küçük ebatlıdır. Ev içinde daha ince kıldan üretilen önlükler kumaş dokumalardan daha sağlam olduğu için tercih edilmiştir. Yufka mendili gibi örnek dokumalarda ise sadece zemine renk vermek amacı ile kıl kullanılmıştır. Bu makaleye örnek teşkil eden dokumalar kilim tekniği ile dokunmuştur.

İnceleme kapsamına alınan 10 örneğin 8'nin çözgüsünde kıl, 2 örneğin çözgüsü yündür. 8 örneğin atkısı kıl, 2 örneğin atkısında yün kullanılmıştır. Motiflerde 3 örnekte kıl, 3 örnekte yün ve 6 örnekte motif bulunmamaktadır. Örnek 9 ve 10'da yer alan azık heybesinde ve yufka mendilinde yünün diğer örneklerle nazaran daha yoğun olması yiyeceklere kılın dökülmemesi içindir (Örnek no:9,10). Dokumalarda çözgüde ve atkılarda kıl kullanılması sağlamlığı arttıran olumlu bir uygulamadır. Kullanılan hammaddeler Çizelge 1'de yer almaktadır.

Çizelge 1: Dokumalarda kullanılan hammadde

Örnek No	Çözgü		Atkı		Motif	
	Kıl	Yün	Kıl	Yün	Kıl	Yün
1	x		x		x	
2	x		x		-	-
3	x		x			x
4	x		x			x
5	x		x		-	-
6		x	x			x
7	x		x		-	-
8	x		x		-	-
9	x		x		x	
10		x		x	x	

İncelenen örneklerin yapım yılları görüşmeler sonucunda verilen bilgilere dayanılarak belirtilmiştir. Son yıllarda hayvancılığın azalması ile bu türde dokumaların da yapımının azaldığı görülmektedir. Bazı evlerde hala aktif olarak ellerindeki kullananlar olsa da; birçok dokuma atıl bir şekilde yok olmaya terk edilmiştir. Dokuyanın ve kullananın kıymet bildiği bu örnekler yeni nesilden oldukça uzaktır. İncelenen dokumaların yılları Çizelge 2'de yer almaktadır.

Çizelge 2: Dokumaların yılları

Örnek No	35 yıllık	40 yıllık	45 yıllık	50 yıllık	60 yıllık	65 yıllık
1		x				
2						x
3		x				
4	x					
5					x	
6			x			
7		x				
8				x		
9					x	
10			x			

Birçok yörede elde olanın en iyi değerlendirildiği hammadde kıldır. Bu dokuma türlerinde motif oldukça az tercih edilir. Motifin azalması demek kullanılan rengin de aynı oranda azalması anlamına gelir. İncelenen örneklerde kahverengi, krem, beyaz ve sütlü kahverengi tercih edildiği saptanmıştır. Çorum ilinin diğer ilçelerine nazaran bu ilçelerde kıl daha çok tercih edilmiştir. Örneklerde tercih edilen renkler Çizelge 3'de yer almaktadır.

Çizelge 3: Dokumalarda kullanılan renkler

Örnek No	Zemin		Motif			
	Kahverengi	Krem	Kahverengi	Krem	Beyaz	Sütlü kahve
1	x		x			x
2	x		-	-	-	-
3	x			x		
4	x				x	
5	x		-	-	-	-
6	x			x		x
7	x				x	
8	x		-	-	-	-
9		x	x			
10		x	x			

Dokumaların kenar temizleme teknikleri kullanım amacına paralel olarak değişkenlik gösterir. Çadır örtüsünün kenarında düğümlü saçak bırakılmış, yer yaygısında sağlamlığı arttırmak için bez ile kapatılmış, çuvalların ağız kısmı saç örgüsü şeklinde bitirilmiş, yollukta ise bükülerek içe katlanmıştır. Diğer örneklerde saçak yoktur. Kullanım sıklığına göre yıpranmalar meydana gelmiştir. Dokumaların yırtılan yerlerine bez ile yama yapılmıştır. Türlerine göre dokumaların ebatları birbirinden farklıdır. Dokumaların yapımında kullanılan aletler günümüzde üretim olmadığı için çatı aralarında atılmış ya da yakılmıştır. Köylerde sınırlı sayıda tespit edilen alet sayısı çok azdır.

Fotoğraf 1: Kirman (Laçin ilçesi, Narlıköy).

Fotoğraf 2: Yün tarağı (Dodurga ilçesi, Yeniköy).

Fotoğraf 3: Çıkırık (Osmancık ilçesi, Başpınar köyü).

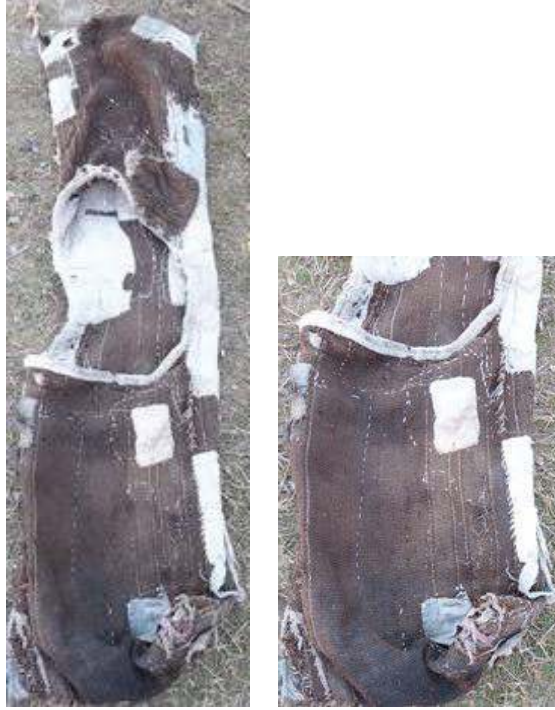
Araştırma esnasında Laçın ilçesi Narlıköy 'de kirman, Dodurga ilçesi, Yeniköy'de yün tarağı, Osmancık ilçesi Başpınar köyünde çıkırık aletlerine rastlanmıştır. Dokumanın yapımında kullanılan tezgâh örneğine rastlanmamıştır.

Örnek No 1

Fotoğraf 4: Buğday çuvalı (Osmancık, Başpınar köyü).

Örnek No 2

Fotoğraf 5: Azık heybesi, 60x133 cm (Osmancık, Fındıcak köyü).

Örnek No 3

Fotoğraf 6: Yolluk, 140x280 cm (Osmancık, Başpınar köyü).

Örnek No 4

Fotoğraf 7: Yer yaygısı, 158x210 cm (Osmancık, Başpınar köyü).

Örnek No 5

Fotoğraf 8: Çadır örtüsü, 50x380 cm (Osmancık, Başpınar köyü).

Örnek No 6

Fotoğraf 9: Yer yaygısı, 150x270 cm (Dodurga, Ayva köyü).

Örnek No 7

Fotoğraf 10: Pazar heybesi, 55x137 cm (Dodurga, Ayva köyü).

Örnek No 8

Fotoğraf 11: Önlük, 85x135 cm (Dodurga, Yeniköy).

Örnek No 9

Fotoğraf 12: Azık heybesi, 55x175 cm (Lâcin, Narlıköy).

Örnek No 10

Fotoğraf 13: Yufka mendili, 68x77 cm (Lâçin, Narlıköy).

SONUÇ

Araştırmanın yapıldığı bölgede örnek sayısı bu makalede incelenenlerle sınırlı değildir. Çok sayıda benzer yer yaygısı, heybe, çadır örtüsü ve çuval fotoğraflanmıştır. Örnek olması açısından 10 adet örnek seçilmiştir. Köyden kente göç nedeni ile eski olan birçok dokuma yeni nesil tarafından köyde atıl olarak bir köşede bırakılmıştır. Gelişen teknoloji ve yeni iş arayışları Çorum'un köylerinde yaşayan kişi sayının azalmasına neden olmuştur. Üretimin ve hayvancılığın bu yerlerde artık yapılmıyor olması beraberinde getiren artı üretimlerinde yok olmasına sebep olmuştur. Atadan dededen ve nineden yadigâr diye saklananlar hariç birçok dokuma zamanla yok olmuştur. Buna paralel olarak üretimi esnasında kullanılan aletlere de rastlamak zorlaşmıştır. Örneklerin yırtılan yerleri yamanmıştır. İncelenen örnekler renk bakımından doğal tonlardadır. Ebatları değişkendir. Dokuma esnasında, sonrasında oluşabilecek her türlü olumlu ya da olumsuz sonuç düşünülerek saçakları farklı şekillerde temizlenmiştir. Heybeler genellikle dış ihtiyaçların giderilmesinde, yer yaygıları kışın iç mekânda soğuktan koruyucu olarak, yazın ise hububat kurutmada kullanılmıştır. Motifler dokumalara az sayıda ve sade olacak şekilde yerleştirilmiştir. Kılın ve yünün yapı gereği esnekliği, sağlamlığı ve büküme uygunluğu dokumalar açısından; olumlu fayda sağlamıştır Ayrıca sıcak ve soğuk hava dengesini yapısal özellikleri gereği dengede tutan liflerdir.

Bugün var olan dokumaların yazılı kaynaklara son durumları, görsel ve teknik bilgileri ile yer verilmesi yüz yıllar sonrasına şimdiki zaman bilgisini taşıyacaktır. Bu da maddi kültürümüzün yok olmaması için olumlu bir girişimdir.

KAYNAKÇA

- Atlıhan, Şerife (1992). “Güney-Batı Anadolu’da Karacadır”, *Kültür-Sanat*, Sayı:15, Eylül, s. 49-50.
- Deniz, Bekir (2000). *Türk Dünyasında Halı ve Düz Dokuma Yaygıları*, Ankara: A.K.M yayınları, s. 85-86
- Dulkadir, Hilmi (1997). *İçel’de Son Yörükler Sarıkeçililer*, Mersin: İçel Valiliği Yayınları:3, s. 83
- Eliçin, Ayhan ve diğer. (2000). *Kıl Keçilerinden Elde Edilen Üst-Alt Kılların Bazı Fiziksel Özellikleri ile Kullanım Şekilleri*, Ankara.
- Eren, Naci (1976). “Yörük Çuvalları”, *Türkiye’imiz*.
- Önder, Mehmet (1995). *Antika ve Eski Eserler Kılavuzu*, Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Gerçek, Günay (1982). “Eskişehir ve Civarı Cicim ve Sili Dokumacılığı”, *Türk Etnografya Dergisi*, S.XVII.
- Gürdal, Mustafa (1976). “Antalya Yörükleri”, İstanbul: *Türk Etnografya Dergisi*, Sayı: XV.
- Kayıpmaz, Fahrettin ve Kayıpmaz, Naciye (1993), “Isparta Çevresi Yörük Kilimleri”, *Türkiye’imiz*.
- Kutlu, Muhtar (1987). “Doğu Anadolu Göçer Topluluklarında Karacadır”, *III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, Cilt V, Maddi Kültür.

Kaynak Kişi Listesi

- 1- Zeliha Aksoy, 19.04.2018 (Osmancık ilçesi Başpınar köyü, ev hanımı)
- 2- Emine Savaksız, 19.04.2018 (Osmancık ilçesi Fındıcak köyü, ev hanımı)
- 3- Ayşe Tuncay, 19.04.2018 (Osmancık ilçesi Başpınar köyü, ev hanımı)
- 4- Safiye Aksoy, 19.04.2018 (Osmancık ilçesi Başpınar köyü, ev hanımı)
- 5- Firdevs Bağcı, 21.04.2018 (Dodurga ilçesi Ayva köyü, ev hanımı)
- 6- Zeynep Erdoğan, 21.04.2018 (Dodurga ilçesi Ayva köyü, ev hanımı)
- 7- Hüseyin Biçer, 21.04.2018 (Dodurga ilçesi Yeniköy, emekli)
- 8- Mehmet Oduncu, 23.04.2018 (Laçın ilçesi Narlıköy, emekli)